

La flexió de gènere en occità. Breu resum urgent i superficial

Aitor Carrera

Universitat de Lleida

1. Caracterització general de la flexió de gènere en occità

En la flexió de gènere l'occità no presenta generalment gaires originalitats amb relació a d'altres llengües romàniques veïnes, i només se separa de la seua llengua bessona, el català, en alguns casos concrets. Algunes diferències entre català i occità, d'altra banda, més que no pas respondre a diferències estructurals reculades entre les dues llengües, consisteixen en diferències d'elaboració: en tries divergents de les normes actuals occitana i catalana, que en alguns casos sí que poden respondre a la realitat dels usos populars dels nostres dies, però que en d'altres poden ser directament tries més o menys arbitràries que no coincideixen.

El femení es caracteritza, davant del masculí, per l'ús de *-a*, amb els preceptius canvis del so consonàntic final si prenem com a punt de partida la forma masculina, canvis paral·lels d'una manera general als que es produeixen en català, que es poden trobar recollits en la *Gramatica* d'Alibèrt (1976: 47-49) o en altres treballs de síntesi posteriors (per exemple, Sumien 2006: 276-277). Per exemple, sonorització de la consonant final de la forma masculina: *lop* > *loba*, *amic* > *amiga* o *nebot* > *neboda* (i, per contra, *sup* > *supa* “miop”, *sec* > *seca*, *tot* > *tota*). Canvi de la vocal final: *dròlle* > *dròlla* (“noi, noia”), *roge* > *roja*, *vendeire* > *vendeira* (“venedor, venedora”). I altres canvis formals (fonètics o gràfics, o fonètics i gràfics alhora), posem per cas: *blau*, *blava*, *viu* > *viva*, *espós* > *esposa*, *tranquil* > *tranquilla*.

Remarquem que, dialectalment, poden aparèixer diferències entre les formes masculines i les femenines condicionades per les característiques específiques de cada dialecte. En l'occità de la Vall d'Aran, per exemple, es produeixen fets que no es repeteixen en l'occità estàndard de base llenguadociana que són comuns al conjunt del dialecte gascó, i que es justifiquen sovint per les particularitats de la fonètica evolutiva d'aquesta varietat sud-occidental de la llengua occitana. Per exemple, desaparició de *-n-* intervocàlica: *vesin* > *vesia* (“veí, veïna”). Palatalització de nasal: *petiton* > *petitonha*.

Canvi de *-th* per *-r-*: *vedèth* > *vedèra* (“vedell, vedella”), *audèth* > *audèra* (“ocell”). Recuperació d’una antiga lateral vocalitzada o, en algun cas, desapareguda: *auriò* > *auriòla* (“groc, groga”), *mau* > *mala* (Carrera 2007: 87-88, 94). Cal tenir en compte també algunes variacions que afecten l’occità septentrional: *blanc* > *blancha* (per *blanca*), *amic* > *amija* (per *amiga*), *long* > *lonja* (per *longa*). O d’altres fets que poden afectar concretament el provençal: *fiu* > *filha* (per vocalització de la lateral final despalatalitzada de *filh*, que és la forma que usa encara el llenguadocià).

Com el català, l’occità coneix també la feminització mitjançant sufix (*mètge* > *metgessa*, *comte* > *comtessa*) i els canvis de sufix o de seqüència final en la forma femenina (*trobador* > *trobairitz*, *actor* > *actritz*, *empereire* > *emperairitz*), a més d’alguns casos d’irregularitat: *can* > *canha* (tot i que també existeix *gos* > *gossa*), *cru* > *crusa*. Amb canvis en l’arrel: *paire* > *maire*, *fraire* > *sòr* (tot i que l’aranès diu *frair* > *fraia*, per analogia), *buòu* o *taure* > *vaca*, *òme* > *femna*, *oncle* > *tanta*, *gendre* > *nòra*, *aret* > *feda* (“marrà, ovella”), *ase* > *sauma*, *boc* > *cabra*, *pòrc* > *truèja*, *caval* > *èga* o, de manera regular, *cavala*. Remarquem, per altra banda, que l’occità coneix la variació de gènere en el numeral *dos* (que esdevé *doas* en femení, que alguns escriuen *doás*; en l’occità de la Vall d’Aran hi ha *dus* i *dues*), i que fa concordar el participi passat en gènere i en nombre amb l’objecte directe molt més habitualment que la llengua catalana.

2. Posició romànica de l’occità

Si parlem del gènere d’algunes formes, direm que la llengua occitana tendeix sovint a coincidir amb el català per oposar-se al francès però que alhora hi ha casos en què l’occità s’afilera amb el francès i s’oposa al català, per elaboració però en d’altres ocasions per distància. La *Gramatica* d’Alibèrt (1976: 45) fa ja una «tièra de substantius femenins en francès» que «corresponen a de masculins en lengadocian», i cita formes com *armari*, *deute*, *estudi*, *eul* o *èvol*, *grais*, *òli*, *òrdi*, *pèsec*, *relòtge*... Inversament, recull també mots que «son femenins en lengadocian e masculins en francès», com *agla*, *chifra*, *genèsta*, *lèbre*, *ongla*, *sèrp*, *sòrt*...

Sistematitzem i analitzem críticament les dades d’Alibèrt, amplièm-les una mica i fem una selecció de les formes més corrents. Hi ha casos en què l’occità –almenys l’occità estàndard o referencial– s’allunya del francès i s’acosta al català en mots que surten de la mateixa matriu: *afar*, *alen*, *deute*, *diftong*, *epitafi*, *escaire*, *esparge*, *estable*

(que en català pot ser també femení, *establa*), *estudi*, *marge*, *òli*, *òrdi*, *prefaci*, *relòtge* són masculins, mentre que en francès són femenins *affaire*, *haleine*, *dette*, *diphongue*, *épitaphe*, *équerre*, *asperge*, *étable*, *étude*, *marge*, *huile*, *orge*, *preface*, *horloge*. És masculí *enclutge* (mentre que són femenins el francès *enclume* i el català *enclusa*) i també *imatge*, *irange* (mentre que *taronja* i *orange* tornen a ser femenins), *rencontre* (davant del *rencontre* francès, femení), *romec* o *romèc* (masculí, contra el francès *ronce*), *tempe* (contra el *tempe* francès i la forma catalana *templà*). Avui s'admet que l'occità ha de dir *lo limit* malgrat que algunes obres recullen *la limita* o diuen que *limit* és femení (el diccionari d'Alibèrt 1997: 467, posem per cas). Per contra, en occità són femenines formes com *agla*, *anchòia*, *chifra*, *diocèsi*, *flèuma*, *lèbre*, *ongla*, *penche*, *sal*, *sèrp*, *tarifa* i *val*, mentre que en francès *aigle* (almenys per referir-se al mascle), *anchois*, *chiffre*, *diocèse*, *flegme*, *lièvre*, *ongle*, *peigne*, *sel*, *serpent*, *tarif* i *val* són masculines. La forma *nivol* o *nívol* és femenina, encara que en català *núvol* és masculí, i també són femenins *clastra* (que és *cloître* en francès i *claustra* en català, masculins) i *platana* (*plàtan* en català, *platane* en francès, tots dos masculins altre cop). *Poison* o *poson* i *sable* són mots masculins o femenins (en el segon cas, quan és femení, existeix *sabla*), mentre que en francès *poison* i *sable* són únicament masculins.¹

Assegurem que una forma occitana és masculina o femenina després de resseguir les obres normatives o paranormatives de la llengua occitana. Però cal dir que l'occità normatiu a vegades no coincideix amb l'occità que usen nous i vells parlants, sovint interferit pel francès en la major part del domini lingüístic. Aquestes qüestions d'interferència provoquen dubtes seriosos sobre l'autoctonitat del gènere de certes formes, i per tant sobre la idoneïtat que un determinat mot sigui masculí o femení, si més no en la llengua estàndard. No és del tot clar, per exemple, si en occità estàndard ha de ser prioritària la forma masculina *anonci* o la forma femenina *anóncia* (Carrera 2008a: 92), si cal dir només *lo resultat* o cal admetre *la resulta* (Carrera 2008a: 129), i tot i que s'aposta per dir *los vidèos*, és habitual de sentir *las vidèos* (Carrera 2008a: 137, per no dir *las videòs*, per cert). L'equivalent de *operadora*, aplicat a l'adjectiu substantivat que fa referència a una empresa de telecomunicacions, sembla que ha de

---

¹ Per a l'occità de la Vall d'Aran, es pot trobar un inventari de formes amb un gènere diferent del que tenen en català, en espanyol o en francès a Carrera (2007: 90-91). Alguns dels mots que hi apareixen, per cert, tenen el mateix gènere en occità estàndard tot i que aquí no els hàgim citat.

ser *operator* (Carrera 2008a: 121). La forma *sòrt* pot ser *la sòrt* en occità, però sovint és directament *lo sòrt* (Carrera 2008a: 132).

Es fa difícil de trobar l'equidistància entre la satel·lització de la llengua estatal, la distanciament maximal d'aquesta varietat i la coincidència natural amb el català o d'altres llengües romàniques. Les institucions normatives de la llengua occitana, en tot cas, malgrat no disposar de cap reconeixement oficial, han fixat clarament el gènere d'alguns casos dubtosos. El Conselh de la Lengua Occitana sentència, per exemple, que cal que siguin femenins mots com *agenda*, *mimòsa*, *begònia*, *opèra* i formes com *glucòsa* o *neuròna*, malgrat que en la llengua oral aquestes formes puguin ser masculines, com en francès (Sumien 2006: 276). En occità són generalment femenins els substantius amb *-or* com *dolor*, *color*, *calor*, *valor*... Tot i això, en alguns parlars perifèrics com l'aranès o el niçard, segurament perquè han estat o estan encara –en el primer cas– sotmesos a la interferència de llengües que no són el francès, no és gens estrany de sentir el masculí en aquests casos (en aranès oral és general).

3. Variació interna de gènere d'alguns substantius

Ja hem vist alguns casos en què un mot pot ser masculí o femení en occità, segons els dialectes. Però n'hi ha molts més. La diversitat dialectal de la llengua fa que un mateix mot sigui masculí en un indret, però femení en un altre. Segons l'extensió del masculí o del femení en el conjunt del domini lingüístic i en l'àmbit llenguadocià, es pot entrar a considerar si la llengua estàndard ha de recollir només un dels dos gèneres o bé tots dos.

La llengua referencial admet algunes d'aquestes variacions: *lo lach* o *la lach* ("la llet"), tot i que en gascó i en llenguadocià meridional hi ha sobretot *la lèit* o, en tot cas, *la lait* (Sumien 2006: 276; Carrera 2009: 9). En occità estàndard s'admet també la variació de gènere en formes com *planeta*, *ret*, *sang*, i per contra es refusa el masculí en formes com *vitz* perquè té poca extensió territorial (Sumien 2006: 276). La *Gramatica occitana* d'Alibèrt (1976: 44), per la seua banda, recull un cert nombre de formes en què l'occità pot vacil·lar, segons els llocs, entre el masculí i el femení, si cal amb aglutinació de l'article: *la cauç* o *l'acauç*, *la frau* o *l'afrau*, *la gland* o *l'agland*, *la gram* o *la gram*, *la romec* o *l'arromec*, *la taüc* o *l'ataüc*. En alguns casos, hi hauria canvis provocats per

analogia: *la gaug* a causa de *la jòia*, *la talent* a causa de *la fam*, i fins i tot *lo fam* per *lo talent*, i *lo set* a causa dels casos masculins anteriors.

Molt més important, però, és l'inventari d'Alibèrt (1976: 46), en què s'assenyalen mots que «oscillan entre los dos genres, segon los parlars o lo sens: *afar* o *affaire*, *aigafòrt*, *aigardent*, *alen*, *amor*, *art*, *canal*, *carbe*, *carèma*, *carral*, *caud*, *cedre*, *cimec*, *cólcer*, *comtat*, *corrent*, *desonor*, *èime*, *fam*, *feuse*, *formic*, *freg*, *fromental*, *gaug*, *gland*, *lait*, *lar*, *lende*, *lèu* o *lèus*, *lutz*, *malcòr*, *mèl*, *nivol*, *onor*, *penche*, *poison*, *pols*, *romec*, *sal*, *salut*, *sang*, *seguèl*, *semen*, *sera*, *serpent*, *set*, *som*, *talent*, *taüic*, *tèrme*, *tòr*, *trau*». Alibèrt barreja en aquest inventari qüestions de tota mena, però el cas és que la llista retrata perfectament la variació que existeix en la llengua occitana. Ell mateix precisa a continuació que *amor*, *art* i *onor* «son puslèu masculins al singular e femenins al plural» (*las amors*, *las arts*, *las onors*), i això reapareix en altres gramàtiques. Per exemple, en la de Salvat (1998: 26): *amor* és «d'ordenari masculin al singular», però «femenin al plural» (*mas amors ont son*, diu l'himne occità).

En l'occità de la Vall d'Aran hi ha diferències importants de gènere entre alguns dels parlars de la comarca. Segons els indrets, són masculins o femenins els mots *auet*, *aueran* (“avellana” o “avellaner”), *estalhants*, *segle* (“sègol”) i *arraïtz* o *arraïc* (“arrel”), i podem sentir *escarriader* o *escarriadera* (“taula per picar les garbes”), *penalèr* o *penalèra* (“escales sobre les parets frontals d'una casa”), *parpalhòla* o *parpalhòt* (“papallona”). La variació afecta també noms d'arbres o d'arbustos: *haraguèr* o *haraguèra* (“maduixer silvestre”), *perèr* o *perèra* (Carrera 2007: 93; Carrera 2008b: 41-49). Remarquem que en l'aranès també hi ha algunes dissidències remarcables envers l'occità general: la forma *dent*, per exemple, sobretot femenina en occità (Alibèrt 1976: 44; TDF, I: 725), és masculina en l'occità de la Vall d'Aran, i també en d'altres parlars gascons (Coromines 1990: 427).

4. Variació de gènere i variació semàntica

Segons l'aparença masculina o femenina de certes formes, el seu significat canvia d'una manera substancial. Alibèrt (1976: 46) ja parla, per exemple, del cas de *sòm*: «*Som* [*sòm*], als sens d'*enveja de dormir*, es femenin, e al sens de *dormida rd masculin*». Uns altres exemples que poden recordar també certes formes catalanes són *clau* o *lum*, que en masculí és «lum artificialau, lampa», mentre que en femení és «energia

naturau», i per tant sinònim de *lutz* (Carrera 2008a: 118). Altres diferències es basen en allò que algunes gramàtiques (per exemple, la de Teulat 1976: 26) anomenen «valeur de collectif» o «valeur augmentatif». Alguns exemples d'aquesta mena: *anèl* i *anèla* (“anell” i “anella”, respectivament), *cotèl* i *cotèla* (el segon, un ganivet gros o ganiveta), *fruch* i *frucha* (el darrer, amb valor col·lectiu), *fuèlh* i *fuèlha* (“full” i “fulla”, respectivament), *jaç* i *jaça* (“refugi d'un animal, cau” i “jaça, pleta”), *òrt* i *òrta* (“hort” i “hort gran”), *pairòl* i *pairòla* (“perol” i “perola”), *plan* i *plana*, *prat* i *prada*, *ròc* i *ròca*, *sac* i *saca*, *topin* i *topina*. Les formes *teula* i *teule* poden ser sinònimes (“teula”), però també poden tenir aplicacions diferents, ja que la forma femenina pot ser “maó” (Balaguer i Pojada 2005: 934), “dalle; pierre plate; ardoise; pierre servant à bâtir” (Alibert 1997: 660) o “placa pichona de tèrra cuècha per cobrir un ostal” (Braç *et al.* 2002: 457). Aquesta mena de variacions afecten tots els dialectes. També l'occità de la Vall d'Aran, on no és el mateix *un canau* que *ua canau*, *un tèrme* que *ua tèrme*, *eth colèra* que *era colèra*, *eth pic* que *era pica*, *eth punhau* que *era punhala*, entre d'altres mots que ja poden reaparèixer en occità estàndard (Carrera 2007: 92).

5. Variabilitat i invariabilitat

En occità estàndard són invariables les formes *màger* i *mendre* (respectivament “major” i “menor”), *mièlher* i *pièger* (“millor” i “pitjor”), *jove* i *qualque* (“algun”, adjectiu). Tanmateix, en algunes varietats dialectals algunes d'aquestes formes poden ser variables en gènere tot i que això resulti inadmissible en la llengua escrita (Chatbèrt 1983: 31-33), i l'aranès coneix *joen* > *joena* (“jove”) i també *quauque* > *quauqua* (“algun”), i fins i tot –posem per cas– *guaire* > *guaira*, que són quantitius i ara també interrogatius (“quant, quanta”).

L'occità disposa també de formes epicenes que reapareixen en català (*atlèta*, *garda*, *gimnasta*, *jornalista*, *socialista*, *agricòla*...), i pot usar *mascle* o *feme* al costat d'alguns noms d'animals per especificar el gènere: *una lèbre mascle*. Tot i això, l'occità té flexió de gènere en un bon nombre d'adjectius en què hi ha invariabilitat en el català normatiu, però variabilitat possible en el català oral: *subtil* > *subtila*, *intelligent* > *intelligenta*, *popular* > *populara*, *probable* > *probabla*, *superior* > *superiora*, *loquaç* > *loquaça*, *martir* > *martira*...

Remarquem que en gascó, i per tant en aranès, els mots amb *-au* són generalment invariables: *normau* > *normau* (tot i que alguns dialectes coneixen la solució *normala* de l'occità general; cf., per exemple, Romieu i Bianchi 2005: 365). L'aranès, juntament amb algun altre parlar pirinenc, disposa de formes epicenes en l'article definit plural (*es òmes, es hemnes*), en el pronom àton de tercera persona del plural (*les veigui* és “els veig” i “les veig”) i en alguns punts de la Vall d'Aran fins i tot s'usa *la* en lloc del masculí *lo* o *le* (*la veigui* per *lo veigui* o *le veigui*). Remarquem, per altra banda, que el provençal ha eliminat la distinció de gènere en el plural de l'article definit i d'una bona colla de determinants: *lei dròlles* i *lei dròllas, aquelei dròlles* i *aquelei dròllas, nòstrei dròlles* i *nòstrei dròllas...* Fins i tot ha afectat els qualificatius en alguns dialectes de Provença: *de polidei aurelhas* per *de polidas aurelhas, de marridei bèstias* per *de marridas bèstias* (Martin i Moulin 1998: 47). Remarquem encara, en occità estàndard, un cas especial completament oposat a aquests casos d'epicenitat: la flexió de l'adverbi en casos com *mièja mòrta* (“mig morta”).

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ALIBÈRT, Loïs [sic] (1976): *Gramatica occitana segon los parlars lengadocians*. Montpeller: Centre d'Estudis Occitans [2a. ed.; 1a. ed. de 1935].
- ALIBERT, Louis (1997): *Dictionnaire occitan-français selon les parlars languedociens*. Tolosa: Institut d'Estudis Occitans [6a. ed.; 1a. ed. de 1966].
- BALAGUER, Claudi i POJADA, Patrici (2005): *Diccionari català-occità occitan-catalan*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- BRAÇ, Mirelha *et al.* (2002): *Tot en Òc. Diccionari elementari illustrat*. Institut d'Estudis Occitans: Tolosa de Llenguadoc.
- CARRERA, Aitor (2007): *Gramatica aranesa*. Lleida: Pagès Editors.
- CARRERA, Aitor (ed.) (2008a): *Acòrds dera Comission Lingüística deth traductor automatic catalan-occitan occitan-catalan*. Barcelona: Generalitat de Catalunya [document accessible únicament per la xarxa, 164 p.: http://www20.gencat.cat/docs/Llengcat/Documents/Occita/arxiu/GLO_Acords_traductor2008.pdf].
- CARRERA, Aitor (2008b): *Entre dues frontères. Estudis de lingüística occitana*. Lleida: Pagès Editors.
- CARRERA, Aitor (2009): *Elements bàsics de llengua occitana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya [opuscle].
- CHATBÈRT, Ramon (1983): *Questions de lenga*. Nai: Institut d'Estudis Occitans (Tarn), Vent Terral.
- COROMINES, Joan (1990): *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- MARTIN, Guy i MOULIN, Bernard (1998): *Grammaire provençale et cartes linguistiques*. Ais de Provença: Comitè Sestian d'Estudis Occitans, CREO Provença.
- ROMIEU, Maurice i BIANCHI, André (2005): *Gramatica de l'occitan gascon contemporanèu*. Bordeus: Presses Universitaires de Bordeaux.

- SUMIEN, Domergue (2006): *La standardisation pluricentrique de l'occitan. Nouvel enjeu sociolinguistique, développement du lexique et de la morphologie*. Turnhout: Brepols.
- TDF = MISTRAL, Frederic (1979): *Lou Tresor dóu Felibrige. Dictionnaire provençal-français embrassant les divers dialectes de la Langue d'Oc moderne*. I-II. Rafèla: Culture Provençale et Méridionale [reproducció de l'original de 1887].
- TEULAT, R. [sic] (1976): *Mémento grammatical de l'occitan référentiel*. Astarac: Cap e Cap Edicions Occitanas.